

SAKIZ ADASI

Ege denizinde Çeşme açıklarında Yunanistan'a ait ada.

841 km²lik yüzölçümüyle Ege denizinin beşinci büyük adası (Girit, Eğriboz, Midilli ve Rodos'tan sonra) durumundadır. Adı Chios / Khios, Chio / Scio, Khio şekillerinde geçer. Koyun adaları, Sisam, İpsara, Antiipsara, Karyot, Hurşid, Furnoz, Kalari ile (Venedik kayalıkları) birlikte Saruhan adaları olarak adlandırılan grup içerisinde yer alır. Anadolu yarımadasından en dar yeri 4 deniz mili olan bir boğazla ayrılır. Antik dönemden itibaren yönetim merkezi Rumlar'ın Castro (kale) dedikleri Sakız şehri olan adanın en yüksek yeri 1297 m. ile Pelenen (İlyas) dağıdır. Sakız aynı zamanda en iyi cinsi burada yetiştirilen, ispirto-lu içki ve tatlı imalinde kullanılan, tıpta ve hoş kokusu sebebiyle özellikle yerli halkın ağızda çiğnediği maddenin adıdır ve buna "mastaki / mastika" denilir. Bazı eski kaynaklarda adanın bu üründen dolayı isimlendirildiği görülür.

Sakız'ın yerleşim tarihi Bronz çağına kadar iner. Klasik dönemde ada, ticareti ve esir pazarı ile ün yapmıştı. Milâttan önce 1400-1200 yıllarında Ege'de önemli bir güç haline gelen Akalar'ın Sakız'ı istilâ ettiğini gösteren güçlü deliller bulunmaktadır. Ada bir ara Persler'in hâkimiyetine girdiyse de Sakızlılar, milâttan önce 377'de Rodos ile birlikte Pers istilâsına karşı Atika-Delos Deniz Birliği'ne katıldılar. Daha sonra ada İmparator Vespasian zamanında Roma hâkimiyetine girdi, ardından da Bizans'ın idaresine geçti.

Sakız diğer adalar gibi Arap ordularının saldırısına uğradı ve 670'te müslümanların eline geçti. Bizans İmparatorluğu'nun gerileme devrine tekabül eden XI. yüzyılda Anadolu sahillerini ele geçiren Selçuklular'ın akınlarına sahne oldu. 1072'de adaya ilk Türk akını gerçekleşti; İzmir ve civarının hâkimi Çaka Bey adayı ele geçirdi (1089-1091). Çaka'nın tarih sahnesinden çekilmesiyle Sakız'da tekrar Bizans hâkimiyeti kuruldu. 1124-1145 ve 1171-1172 yıllarında Venedik istilâsı yaşandı. 1204'te IV. Haçlı Seferi'ne katılan Latinler'in İstanbul'u zaptından sonra yapılan taksimatla Sakız, İstanbul Latin İmparatorluğu'nun payına düştü. Adadaki Latin hâkimiyeti fazla uzun sürmedi ve İmparator III. İoannes Vatatzes adayı 1247'de tekrar Bizans topraklarına kattı. Daha sonra Mikail Palaiologos iktidarında Bizans'ta Cenovalılar

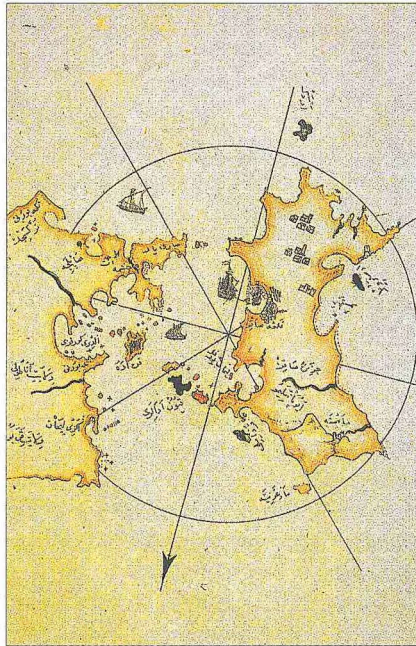
üstün duruma gelince 1261 tarihli Nif Antlaşması ile Sakız'da Ceneviz tebaasına konsolos tayin etme, pazar yeri açma gibi imtiyazlar verildi; evlerle bir kilise tahsis edildi. 1292'de Sicilyalı Ruggero di Loria'nın, 1303'te Katalanlı Ruggero de Flor'un saldırısına uğradı. İmparator, bilhassa Aydınoğulları Beyliği'nin tehdidi karşısında 1304'te yeni Foça hâkimi Cenevizli Benedetto Zaccaria'dan yardım istedi ve Sakız bir oldubitti ile bu kişinin kontrolüne geçti. 1306'da Menteşe Beyliği'ne ait otuz gemilik bir Türk filosu adayı yağmaladı ve aldığı esirlerle İzmir'e döndü. Sakız bir süre bu beyliğin idaresinde kaldıysa da Benedetto'nun halefi olan Martino Zaccaria 1314 yılından itibaren adada hâkimiyeti sağladı. 1319'da Sakız'a yönelik bir Türk saldırısı başarısız oldu. İmparator III. Andronikos 1329'da Cenevizli Benedetto'yu adadan uzaklaştırdı, yerine valı sıfatıyla III. Benedetto'yu getirerek tekrar Bizans'a bağladı. Ancak 1346'da Cenovalı Simone Vignosi, kendi gayretiyle oluşturduğu donanmasıyla bölgedeki en büyük rakibi Venedikliler'in Sakız'a yerleşme ihtimaline karşı burayı işgal etti (15-21 Haziran). Zayıf durumda olan Cenova hükümeti, armatör Simone Vignosi ile anlaşarak Ceneviz toprağı olarak kabul edilen Sakız'da Maona (Mahona / Mahonesi) adıyla anılan şirket-

tin tasarruf hakkını tanıdı. Şirket özellikle sakız ürününe dayalı paylaşımlı ortaklık tekeline esas alan, cumhuriyet sistemini andıran bir idare kurdu. Sakız şehri, yönetici sarayının bulunduğu bir ana yerleşim hattı ile bunun etrafındaki caddelerden oluşan iki bölgeye ayrıldı. Latinler'le Rumlar'ın ve çok az sayıda yahudinin yaşayacağı bölgelerle yaşam kuralları ayrıca belirlendi. Sakız köle ticaretinde bir merkez haline geldi (Argenti, I, 531-625).

Maona idaresi, ticarî rakipleri Venedik'in baskısına karşı Akdeniz'in bu stratejik adasını ellerinde tutabilmek için Batı Anadolu Türkmen beylerine vergi verdiler (meselâ Aydınoğulları'na ve Saruhan beylerine 500'er duka veriyorlardı). Yıldırım Bayezid beylikleri Osmanlı topraklarına katınca Sakız'a buğday gönderilmesini yasakladığı gibi altmış gemilik bir filo yolladı. 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Timur Anadolu'ya hâkim olup İzmir'i alınca Maonalar ona vergi vermeye başladı. 1412 yılında Sakız'a yönelik Osmanlı hücumu Cenova ve Rodos'tan gelen yardımlarla engellenebildi. Çelebi Sultan Mehmed'in İzmir kuşatması esnasında yapılan bir anlaşma ile yıllık vergileri 4000 altın dukaya çıkarıldı (1418). II. Murad zamanında ilişkiler daha da ilerledi ve 1431'de adayı kuşatan Venedikliler'e karşı Osmanlı donanmasından yardım istendi (a.g.e., I, 175-200). Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra Sakız-Osmanlı ilişkilerinin seyri değişti. Maona idaresi İstanbul'a elçiler gönderip yıllık vergiyi 6000 dukaya çıkarmak suretiyle barışı sağlamayı başardı. Fâtih 1455'te bir alacak meselesini bahane ederek adaya önce Hamza Bey, ardından Yunus Bey kumandasında iki filo yolladıysa da bir sonuç elde edemedi. 1456'da Sakız üzerine yeni bir hazırlık yapılırken verginin 10.000 dukaya çıkarılmasıyla bundan vazgeçildi.

Hac yolu üzerinde bulunması, buradaki idarenin zayıflaması, halkın hoşnutsuzluğu, zaman zaman korsan yatağı haline gelmesi, bilhassa Malta şövalyelerine Osmanlı donanması hakkında bilgi verildiğinin öğrenilmesi, verginin düzenli biçimde ödenmemesi gibi sebeplerle Sakız adası Kaptanıderyâ Piyâle Paşa tarafından çatışma olmaksızın zaptedildi. Cenevizliler İstanbul'a gönderildi (24 Ramazan 973 / 14 Nisan 1566). Bu fetihle Sakız'da 220 yıl süren Maona hâkimiyeti son buldu. Piyâle Paşa'nın arzı üzerine müstakil bir sancak haline getirilip Kaptanpaşa eyaletine bağlandı, sancak beyliğine de 50.000 akçe bedelle Kırşehir Beyi Gazanfer Bey gönderil-

Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinde Sakız adasını gösteren harita

di. Aynı zamanda adaya bir kadı, imam, hatip ve müezzin tayin edildi. Reâyânın mahkemedeki muamelerinin kolaylaştırılması için Sakız tercümanlığı vazifesi ihdas edildi. Fethin ardından Sakız'ın tahriri yapıldı. Bunun sonuçlarını yansıtan iki defterden 973 (1566) tarihli ilkinde adanın sekiz nahiye, otuz bir mahalle, elli iki karye ve elli sekiz manastırdaki Ortodoks Rum ve Katolik Latinler'in (Frenk) gayri menkulleri sayıldı (BA, TD, nr. 366). 974'teki (1567) ikincisinde hâne ve cizye miktarı belirlendi (BA, TD, nr. 363). Fetihden bir süre sonra İstanbul'daki Fransız elçisinin ricası üzerine bir fermanla, adadan sürülen Katolikler'den isteyenlerin dönmelerine ve kendi kiliselerine sahip olmalarına izin verildi. Türk fethinin ardından Sakızlılar'ın bir kısmı Galata'ya yerleşti ve burada Aya Yani adıyla bir kiliseye sahip oldu.

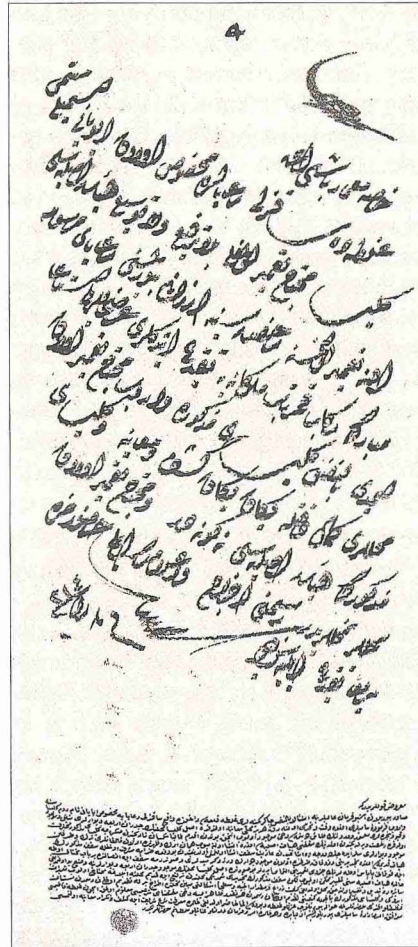
Sakız adası, 1694 yılında meydana gelen kısa süreli Venedik işgaline kadar Kaptanpaşa eyaletindeki idarî durumunu korudu. Sâlyâneli statüdeki Sakız deryabeyi gerektiğinde emrindeki gemiyle savaşa katılmak veya destek vermekle yükümlüydü. Ada donanmanın sefere çıkışında önemli bir uğrak yeri haline geldi. Ayrıca Ceneviz döneminden itibaren Sakız ile ticarî münasebetleri fazla olan Çeşme kasabası idarî olarak buraya bağlandı (BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 3285). 1599 yılı nisanında Braccio Dukasi Vinginio Orsini, beş Toskana kadırgası ile Sakız Kalesi'ne saldırdıysa da büyük bir bozguna uğradı ve Karaya çıkardığı 400 askerini kaybetti. Kuşatma esnasında yahudiler müslümanlara destek verdi. Adada yeni tedbirler alındı, muhafız sayısı artırıldı.

Garp ocakları mensuplarının Fransa kıyılarına ve gemilerine saldırılarından şikâyetçi olan Kral XIV. Louis'nin görevlendirdiği denizci Duquesne 24 Temmuz 1681'de Sakız önlerine geldi. Buradaki Trablus gemileriyle şehri dört buçuk saat süreyle topa tutarak büyük tahribata ve müslüman-hıristiyan can kaybına sebep oldu. Bunun ardından Venedikliler 1694'te papalık, Floransa ve Malta donanmalarının da yardımlarıyla Sakız'ı kuşattı (8 Eylül). Kaleyi 1370 askerle koruyan Silâhdar Hasan Paşa, Kaptanıderyâ Helvacı Yûsuf Paşa'dan yardım alamadı. Nihayet 21 Eylül'de ada vire ile Antonio Zeno'ya teslim edildi (Silâhdar, II, 787-792). Adadaki müslüman nüfus Venedik gemileriyle üç gün içerisinde boşaltılarak Anadolu sahiline nakledildi. Ancak Osmanlı filosunun karşı harekâtı sonucu 22 Şubat 1695'te adaya asker çıkarıldı ve kale kolayca alındı. Venedikli-

ler kaçarken kiliseler dahil Rum mallarını yağmaladılar. Yerli Rum halkı Katolikler'in Venedikliler'e yardım ettiğini söyleyerek şikâyetle bulundu. Bunun üzerine Katolikler'in imtiyazları kaldırıldı ve Fransız Konsolosluğu içindeki hariç Katolik kiliseleri Rumlar'a verildi; adada çok az Katolik kaldı. Kale varoşundaki kiliselerden biri vâlide sultan, bir diğeri Serasker İbrâhim Paşa adına camiye çevrildi. Sakız'ın yeniden tahriri yapıldı.

XVIII. yüzyıl sonlarında Sakız'a ve bölgeye yönelik en ciddi saldırı 1770'te Rus donanmasının Akdeniz'e ulaşmasıyla gerçekleşti. 1821 Rum isyanı Sakız'ı da etkiledi ve büyük hasara sebep oldu. Adada Eterya Cemiyeti'nin bir şubesi bulunuyordu. İsyân başladığında Sakız'da eli silâh tutacak müslümanların sayısı ancak 1000 kadardı. Ada Rumları'nın ilk isyan hareketi aynı yılın ortalarında görüldü. 8 Mayıs'ta

Sakızlılar'ın Galata'da sahip oldukları manastırın tamir edilmesi talebiyle ilgili belge (BA, Cevdet-Adliye, nr. 1078)

dışarıdan gelen âsiler Sakızlılar'ı isyana teşvik ettiler. Ada halkının destek vermediği ilk saldırılar alınan tedbirlerle fazla büyümeden önlendi (BA, HH, nr. 40614; Cevdet-Dahiliye, nr. 16624). 22 Mart 1822'de Sisamlı Rum bir isyancı önderliğinde Sisam, İpsara ve Çamrıcık adalarından irili ufaklı 130 gemiyle 6000'e yakın isyancı kaleyi kuşattı. Yerli Rumlar âsilere destek verdi. Adalı müslümanların tamamı kaleye çekildi. 23 Mart - 11 Nisan arasında on dokuz gün süren bu ilk Sakız muhasarası esnasında zaman zaman şiddetli muharebeler oldu. Âsiler şehri yağmalayıp manastırlara varıncaya kadar kıymetli eşyaları Sisam'a taşıdılar. Kaptanıderyâ Nasuhzâde Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının ve takviye askerlerin yardımıyla isyan bastırıldı. Ada metropoliti ve âsi elebaşlarından bazıları idam edildi, birçok esir alındı. Ancak adanın yüksek kesimlerinde isyancılarla küçük çaplı çatışmalar sürdü (BA, HH, nr. 40417). Sakız açıklarındaki Kaptanıderyâ Nasuhzâde Ali Paşa'nın gemisi isyancıların bir gece yarısı baskını ile batırıldı ve paşa hayatını kaybetti.

Rum isyancıların Sakız'a 1823 ve 1824 yıllarındaki saldırıları da önlendi (BA, HH, nr. 37795, 39048). Fakat Sakız'daki huzur ortamı sadece dört yıl sürebildi. 1827 sonlarında Fransız albayı Favier kumandasında doksanı aşkın gemi adayı kuşattı. Bu büyük saldırı esnasında ada savunmasında 300'ü muntazam silâhlı, 300 gönüllü toplam 600 kadar müslüman bulunuyordu. Muhafız Yûsuf Paşa kaleye çekildi. Kuşatma boyunca kıtlık baş gösterdi, birçok ev yandı, ahali evsiz barıksız kaldı. Yûsuf Paşa yaşlıları ve çocukları Çeşme yakasına nakletti. Ada muhafızının ısrarlı yardım talepleri üzerine Çengeloğlu Tâhir Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması 14 Mart 1828'de ada önlerine geldi. Donanmanın gelişi âsilerin çekilmesini sağladı. Çeşme'den adaya asker nakledilerek aralıklarla yaklaşık bir buçuk yıl süren Sakız'ın ikinci büyük muhasarası da kaldırıldı. Yakalanan isyancılar şiddetle cezalandırıldı (BA, HH, nr. 38101-A-E, 40187). Sakız isyanının bastırılması Avrupa ve Amerika'da büyük yankı uyandırdı.

Sakız'da isyana iştiraktan veya firardan mallarına el konulan halka 1832 ve 1834 senelerinde geri dönme ve belirli şartlarla mallarına sahip olma hakkı tanındı. İstanbul Rum patriğinin de aracılığı ile birçoğunun malları iade edildi. Adaya dönmeyenlerin malları ise müzayede usulüyle yerli Rumlar'a satıldı (BA, MAD, nr. 12278, s. 190-191). Adada benzer bir uygulama,

1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgali esnasında buradaki Katolik tebaanın mallarına el konulmasıyla yapılmıştı. Tanzimat sürecinde Abdülmecid 1850 yılındaki Ege adaları seyahatinde Sakız'a da uğradı ve kendi adına yapılmış cami ile diğer önemli yerleri ziyaret ederek buradan Çeşme'ye geçti (BA, A.AMD, 20/8; A.MKT.MHM, 35/40). Trablusgarp Savaşı esnasında 7 Nisan 1912'de bombalanan adaya 25 Kasım'da Yunanlılar çıkarma yaptı ve burada şiddetli çarpışmalar meydana geldi. 3 Ocak 1913'te Osmanlı garnizonu teslim oldu. Esir alınan 300 Osmanlı memuru Yunanistan'a gönderildi.

Yunan işgalinin ardından ilgili devletlerin adaların geleceğine dair yaptığı görüşmelerde (30 Mayıs 1913 tarihli Londra ve 14 Kasım 1913 tarihli Atina antlaşmaları) Sakız'ın Osmanlı tarafında kalması için Yunan Başbakanı Venizelos ile yapılan müzakereler I. Dünya Savaşı'nın çıkışı ile neticesiz kaldı. Yunan işgali sonrasında Sakız Şer'î Mahkemesi'nin kayıtları tahrip edildiği için bilhassa vakıf mallarının tasarrufu hususunda sorunlar yaşandı. Osmanlı Devleti, 1920 tarihli Sevr tasarısının ardından idarî olarak Sakız'a bağlı işgal altındaki Sporat adaları grubundan Batnoz, Leryoz, Karyot ve Kelemez adalarının eskiden olduğu gibi tekrar Rodos'a bağlanması kararını aldı. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın ilgili 12 ve 13. maddeleri hükmüncü askerden arındırılması şartıyla Sakız Yunanistan'a bırakıldı. Ancak bu antlaşmada zikredilmeyen etraftaki ada ve kayalıklar hakkında kesin bir hüküm verilmedi ve bu adaların aidiyet meselesi günümüze kadar devam etti. II. Dünya Savaşı'nda Ege adalarını ele geçiren Alman birlikleri 5 Mayıs 1941'de Sakız'a asker çıkararak direniş gösteren bölgeleri bombaladı. Bazı Sakızlılar Çeşme'ye sığındı. Ada savaş sonrası tekrar Yunanistan'a bırakıldı.

Sakız XIX. yüzyıl ortalarına kadar sancak olma özelliğini sürdürdü. Yüzyılın başında Kaptanpaşa denetiminde olmak üzere bir muhassil eliyle idare ediliyordu. Tanzimat reformlarıyla birlikte diğer Ege adalarında olduğu gibi Sakız'da da çok kapsamlı idarî düzenlemelere gidildi. 1849'da Rodos adası merkez olmak üzere Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaleti yeniden yapılandırıldı. Eyalet bünyesinde Sakız sancak / livâ statüsünde idareye, İpsara, İstanköy ve Sisam da Sakız'a bağlandı. Eyaletin yapısı 1862'de tekrar değişikliğe uğrayıp merkez Midilli'ye taşınınca Sakız kaymakamlığı Mastaki ve İpsara kazalarından oluştu (*Dev-*

let-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi, Sene 1283, s. 160; Sene 1284, s. 71). Osmanlı vilâyet idaresinde 1864 ve 1867 düzenlemelerinin ardından Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilâyeti teşkil edilince sancak olarak buraya dahil edildi. Bir yıl sonra Kıbrıs sınırları içine alındı. Sakız sancağında İpsara, Antiipsara, Koyun adaları (iki adet), Taşçiftliği (Paşa) adası ile bitişiğindeki iki ada yer aldı. Bu dönemde Sakız'da belediye idaresi oluşturuldu ve 1880'de Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilâyetinin merkezi haline geldi. Sakız sancağı Mastaki, İstanköy, İpsara, Karyot, Leryoz, İncirli, İstanbulya ve Batnoz kazalarıyla Kelemez nahiyesinden meydana geliyordu. 1883'te yapılan bir düzenleme ile Sakız sancağının kazalarını İstanköy, Kalimnos, Karpot ve İpsara adaları oluşturdu. İncirli ve Astropalya ile Sakız'ın güneyinde bulunan Kalamoti ve kuzeyindeki Kardamila nahiye haline getirildi.

Sakız'ın vilâyet merkezi oluşundan kısa bir süre sonra 3 Nisan 1881'de adada çok şiddetli bir deprem oldu. Sakız'da 5000 kişi öldü, 20.000 kişi yaralı olarak kurtulabildi, 30.000'den fazla insan evsiz kaldı. Yeni bir hükümet konağı, adliye dairesi, zabtiye binasıyla hapisane, hastahane, üç cami, iki tekke, on dört kilise, bir havra, yirmi dokuz çeşme, 719 ev, 169 dükkân, 1851 tahta baraka ve 6000 m. şose yol yapıldı. Şehir dışındaki varoşlarda ve bahçelerde otuz yedi kilise, 638 tahta baraka, 883 ev, altmış dükkân; dağlık köylerde elli üç kilise, 486 tahta baraka, 1140 ev ve 107 dükkân; Verondotos karyesinde sekiz kilise, 253 tahta baraka, 209 ev, yirmi dört dükkân; Mastaki köylerinde on bir kilise, 562 tahta baraka, 1490 ev, otuz iki dükkân tamir edildi veya yeniden yapıldı. Sakız'ın vilâyet merkezi olma durumu fazla uzun sürmedi. 20 Kasım 1887 tarihli bir kararla vilâyetin merkezi tekrar Rodos'a taşındı. Osmanlı hükûmeti, Sakız'ın idarî durumunda 1912'deki Yunanistan işgaline kadar önemli bir değişikliğe gitmedi.

Ticarî güzergâhtaki önemli konumu ve Anadolu'ya yakınlığı tarih boyunca Sakız'da nüfus hareketliliğini canlı tuttu. Antik dönemde köleler hariç ada nüfusunun 60-80.000 arasında olduğu kaydedilir. Ceneviz idaresinde adada Katolik, Rum ve az sayıda yahudi bulunuyordu. Sakız, Osmanlı idaresine girdikten sonra önemli bir Türk iskânına sahne oldu. Bu iskân hareketi neticesinde pek çok Türk'ün adaya yerleştiği ve mal mülk sahibi olduğu tesbit edilir. Fethin ardından yapılan 1566 tarihli birinci tahrirde sekiz nahiye, otuz bir

mahalle, elli iki karyede 5305 hâne kayıtlara geçti. 1567 tahririnde ise 8775 hâne yazıldı. Bu son veriden hareketle adada 35-45.000 arasında bu nüfusun bulunduğu tahmin edilebilir. Fetihden sonra nüfusları hızla artış gösteren bir diğer unsur da adanın eski sakinleri olan Katolikler'di. Fetihden son iki yıl sonra adada Katolik piskoposluğu oluşturuldu ve bu oluşum devletçe resmen tanındı. Evliya Çelebi, 1671'deki ziyaretinde Sakız Kalesi'nin deniz kenarında bir burun üzerine kurulu ve çevresinin 2700 adım olduğuna ve etrafındaki elli adamlık bir hendeğe işaret etmektedir. Kalenin altmış üç burcunun ve biri limana açılan iki kapısının bulunduğunu, kale dışında ve varoşlarda ticarethanelerle dinî yapıların ve mezarlıkların olduğunu, kale içinde yalnız müslümanların ve 1200 kale neferinin ikamet edebildiğini, çok katlı, kâgir ve damları ince taş levhalarla örtülü 2300 evin, kale dışında ise kiremit örtülü evlerin yer aldığını haber verir. Sakız şehrinin toplam elli mahallesinin ikisinde müslümanlar, kırkıncı Rumlar, üçünde yahudiler ve beşinde Frenkler oturuyordu (*Seyahatnâme*, IX, 115-127). 1821 Rum isyanı boyunca ada nüfusuna dair kaynaklarda tahmini veya abartılı sayılara rastlanmaktadır. Bu döneme ait bir kaynakta nüfus 22.000 olarak gösterilmektedir. Burada vergi mükellefi erkek nüfus söz konusu olmalıdır. İsyani müteakip Osmanlı Devleti'nde yine sadece mükellef erkek nüfusun belirlendiği 1831 sayımında adada 791'i müslüman, 8558'i reâyâ (on altı Kıptî, altmış dokuz yahudi), toplam 9434 nüfus mevcuttu. 1867 yılında İngiliz Konsolosluğu'nun kayıtlarına göre adada 70.000 gayri müslim ve 15.000 müslüman yaşıyordu. 1881 depremi sonrasında adada 18.789 gayri müslim, cizye yerine alınan bedel-i askerî vergisi ödüyordu (*Bahr-i Sefid Gazetesi*, sy. 28, 4 Şevval 1300). 1884 yılı resmî verilerinde 11.377 olan şehir nüfusunun 1421'i müslüman, 128'i yahudi, on yedisiz Kıptî, kalanı hıristiyandı. Adanın güneyindeki sekiz ova köyünün nüfusu 5021, kuzeydeki Kardamila nahiyesinin otuz dağ köyünün toplam nüfusu 8332 idi. Kardamila'ya bağlı Koyun adalarında 600 civarında, güneydeki Kalamoti nahiyesinde yirmi bir, Mastaki köylerinde 11.425 nüfus barınıyordu. Adanın toplam nüfusu 36.532 idi. 1888'de adada 1500 Türk yaşıyordu. Vital Cuinet adanın toplam nüfusunu 59.600 olarak vermektedir (I, 407). Şemseddin Sâmî şehrin nüfusunu 25.000 (3000 müs-

lûman), ada genelini ise 70.000 olarak kaydeder (*Kâmûsü'l-a'lâm*, IV, 2485-2486). 1893 yılı resmî verilerinde adada 16.870 hâne mevcuttu ve erkek nüfus toplamı 25.856 kişiydi (BA, YEE, nr. 33/66). Trablusgarp Savaşı esnasında İtalya'nın harekâtı sonrasında adadaki müslümanlardan bir kısmı ayrıldı (BA, DH.SYS, nr. 75-11/1-10). 1911-1912 sayımında adadaki Türk nüfusu 850'ye düştü. Yunan işgalinin ardından 1920 tarihi itibariyle Sakız'daki Türk nüfusu 100'e kadar geriledi. Sakızlı Türkler Ayvalık, Bergama ve İzmir taraflarına göç etti. Adada daha ziyade küçük esnaf grubunu oluşturan yahudi nüfusu 1888'de 250, 1928-1931'de otuz dokuz, 1951'de üç kişi kalmıştı (Kolodny, s. 217-220, 285, 463, 468-471). Millî Mücadele döneminde Anadolu'dan kaçan Rumlar'dan 13.900'ü Sakız'a yerleşti. 1923 Lozan Antlaşması'na göre Sakız'da kalan Türkler ile Anadolu'daki Rumlar mübadele edildi. Yunanistan hâkimiyeti sonrası 1930-1940 kriz dönemlerinde adadan yoğun bir göç yaşandı. 1961 sayımında Sakız idarî bölümünün nüfusu 62.090 olarak belirlendi. Bunların 24.360'ı şehirde yaşamaktaydı (*İA*, X, 97). 1978 yılı itibariyle ada nüfusu 53.948 kişiydi. Günümüz Sakız'ında bu sayıya yakın bir nüfus mevcuttur.

Sakız arazisinin az bir kısmı ziraata elverişliydi. Tarih boyunca adanın en önemli ürünlerini sakız, turunc, limon ve portakal ağaçları oluşturdu. Taze limon, limon suyu, turunc, ağaç kavunu gibi narenciye İstanbul'a saray helvahanesine gönderiliyordu. Adaya has en önemli ürün sakızdı. Osmanlı Devleti sakız için özel bir malî ünite meydana getirmişti. Yirmi bir köyden oluşan Mastaki mukâtaası birimi köylüleri sakız üretimiyle mükellef tutulmuştu. İşgal sonrası Yunanistan hâkimiyeti bo-

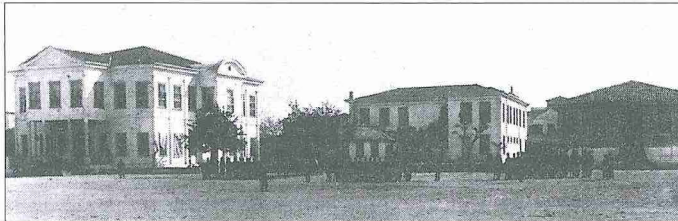
yunca da sakız üretimindeki tekel devam etti. 1978 yılı verilerine göre adada 1 milyon ağaçtan 213,5 ton sakız elde ediliyordu.

Osmanlı fethinin ardından Sakız'da yaşayan müslüman ve gayri müslim unsurların sosyal ihtiyaçlarına cevap vermek üzere cami, mescid, çeşme, sebil, hamam, tekke, zâviye, kilise, manastır ve havra gibi birçok hayır eseri meydana getirildi. Piyâle Paşa, fetihten sonra buradaki en büyük kiliseyi Kanûnî Sultan Süleyman adına camiye çevirdi. Venedik muharebesinde hasar gören cami 1699'da Kaptanıderyâ Mezemorta Hüseyin Paşa tarafından tamir edildi. Sultan Abdülmecid zamanında iskele başında inşasına başlanan cami 1847'de tamamlandı. Bu iki padişah vakfından başka adada vakıf kuran devlet adamları ile vakıfları şunlardır: Piyâle Paşa'ya ait cami, han, hamam, çeşme ve su yolu vakfı, Mısrîzâde İbrâhim Paşa'nın camisi ve mektep vakfı (Evkâf Nezâreti'ne bağlı), Öküz Mehmed Paşa'nın camisi, Sâlih Paşa'nın camisi ve medresesi (Evkâf-ı Hümâyün'a bağlı), Tunus Valisi Mustafa Paşa'nın gelirini evlâdına şart eylediği çiftliği (Haremeyn evkafına bağlı), Vezîriâzam Ali Paşa'nın camisi, Câfer Paşa'nın çeşme ve su yolu, Sadrazam Kara İbrâhim Paşa Kethüdâsı Mehmed Kethüdâ'nın camisi, Süleyman Paşa'nın camisi, Murad Bey'in camisi, Sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın çeşmesi, Mehmed Paşa'nın camisi, Çil Ahmed Bey'in bahçe ve arazisi, Halil Paşa'nın camisi, Kılıç Ali Paşa'nın camisi, Cigalazâde Sinan Paşa'nın camisi, Tunus Beylerbeyi Abdurrahman Paşa'nın hamam, muallimhâne ve zâviyesi, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin camisi, Hayreddin Paşa Vakfı ve Halime Hatun Vakfı (Evkâf Nezâreti'ne bağlı). Sultan II. Mustafa'nın annesi Gülnûş Ermetullah Sultan da Sakız-

da bulunan harap bir kiliseyi cami olarak yeniden inşa ettirdi. III. Mustafa, 1760-1764 yılları arasında Lâleli Camii ve Külliyesi'ni yaptırdığında Sakız adasında menegenhânenin yakınında bulunan kırk dört dükkân ve mahzeni Lâleli Vakfı'na tahsis etti. Şehzadebaşı'nda bir külliye inşa eden Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa ve eşi Fatma Sultan'ın Sakız'da bulunan emlâki bu vakfa bağlanmıştı. Haremeyn evkafı için diğer adalar gibi Sakız'dan da gelir tahsisi yapılmıştı. Sultan III. Ahmed dönemi kaptanı deryâlarından Moralı Hacı İbrâhim Paşa'nın İstanbul'daki vakfı için Sakız'dan gelir tahsis edildi. XVIII. yüzyıla kadar geçen sürede Sakız'daki vakıflar on iki cami, on dört çeşme, bir mescid, dört tekke, iki hamam, bir muallimhâne ve bir zâviye olarak tesbit edilmiştir. 1894 yılı devlet kayıtlarına göre adada dokuz cami, iki medrese, üç tekke, doksan sekiz kilise, bir manastır, iki havra, iki hamam ve on sekiz çeşme bulunuyordu. Günümüzde Sakız'da Osmanlı eseri olarak sekiz cami, bir mescid, bir tekke, üç hamam, bir sebil ve bir han varlığını sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi, Sene 1263, s. 75-76; Sene 1266, s. 69-70; Sene 1272, s. 64-65; Sene 1283, s. 160; Sene 1284, s. 71; Sene 1295, s. 350-351; Sene 1296, s. 182-183; Sene 1298, s. 65-66; Sene 1299, s. 298; Sene 1300, s. 284-285; Sene 1306, s. 218-236; Sene 1309, s. 712-721; *Cezâyir-i Bahri Sefid Salnâmesi*, Sene 1301, s. 48-96; Sene 1302, s. 59-228; Sene 1310, s. 240-243; Sene 1311, s. 186-188; Sene 1312, s. 270-276; Sene 1313, s. 70, 136-162, 269-286; Sene 1318, s. 70; *Bahr-i Sefid Gazetesi*, sy. 1, 2 Kânunusânî 1298 / 24 Rebiülevvel 1300; sy. 18, 19 Mayıs 1299 / 24 Receb 1300; sy. 24, 30 Haziran 1299 / 7 Ramazan 1300; sy. 28, 27 Temmuz 1299 / 4 Şevval 1300; sy. 29, 3 Ağustos 1299 / 11 Şevval 1300; sy. 30, 10 Ağustos 1299 / 18 Şevval 1300; sy. 44, 16 Teşrînisânî 1299 / 27 Muharrem 1301; Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, İstanbul 1935, s. 164-170; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 114-225; Silâhdar, *Târih*, II, 789-792; Mehmed Emin Vahid Paşa, *Târihçe-i Vak'a-i Sakız*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. 55; Mehmed, *Rum Fetretine Dair Târih*, İstanbul 1288, s. 1-62; L. E. Sandwich, *A Voyage Round the Mediterranean in the Years 1738-1739*, London 1799, s. 308-319; M. Michaud – M. Poujoulat, *Correspondance d'orient (1830-1831)*, Paris 1834, IV, 434-439; C. T. Newton, *Travels & Discoveries in the Levant*, London 1865, s. 214-218; H. M. Field, *The Greek Island and Turkey After the War*, London 1885, tür.yer.; Cuinet, I, 407, 418-448; Cevdet, *Târih*, XII, 36-42; N. G. L. Hammond, *A History of Greece to 322 B.C.*, Oxford 1959, s. 17, 86-87, 152, 252, 400, 453, 505, 606-608; W. Miller, *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece: 1204-1566*, London 1908, s. 1-26, 245, 248, 603, 605; a.mlf., *The Ottoman Empire and its Successors: 1801-1927*, Cambridge 1934, s. 71-106; Alexander M. Vlasto, A

Sakız adasındaki Piyade Kışlası'nı ve bazı resmî binaları gösteren XIX. yüzyılın sonuna ait iki fotoğraf (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90802)

History of the Island of Chios, London 1913, tür.yer.; A. Galenté, *Histoire des Juifs de Rhodes, Chio, Cos Etc.*, İstanbul 1935, s. 145-161; Philip P. Argenti, *Occupation of Chios by the Genoese and their Administration of the Island 1246-1566*, Cambridge 1958, I, tür.yer.; *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler* (trc. Seha L. Meray), Ankara 1969, I/1, s. 84-110; Emile Y. Kolodny, *La population des îles de la Grèce*, Aix-en-Provence 1974, s. 217-220, 247, 285, 463, 467, 468-471; Sırrı Erinç – Tâlip Yücel, *Ege Denizi: Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara 1978, s. 55-105; C. A. Frazee, *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire (1453-1923)*, London-New York 1983, s. 8, 11, 36, 39-40, 44, 78, 80-82, 85, 90, 93-94, 102, 117-119, 127, 168, 171-175, 223, 229, 250-251; Ali İhsan Gencer, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 71-85; B. Randolph, *Ege Takımadaları: Arşipelago* (trc. Ümit Koçer), İstanbul 1998, s. 44-50; *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihiçesi* (ed. Cevdet Küçük), Ankara 2001, tür.yer.; *Ege Adaları'nın İdari, Malî ve Sosyal Yapısı* (ed. İdris Bostan), Ankara 2003, tür.yer.; Alaeddin Yalçınkaya, "Ege Adalarının En Önemli Ticaret Merkezi Olan Sakız Adasının İktisadî ve Sosyal Hayatından Bir Kesit: 1790-1810", *Çiço Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri* (haz. Tuncer Baykara), Ankara 2004, s. 773-797; Filiz Yaşar, *Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası*, Ankara 2006, tür.yer.; Haşim Karpuz, "Sakız Adası'ndaki Kapitan-ı Derya Melek Mehmet Paşa Çeşmesi", *Anadolu Araştırmaları*, XVI, İstanbul 2002, s. 321-335; Sabri Can Sannav, "1881 Sakız Depremi ve Adanın Yeniden İmarı", *TD, XXXIX* (2004), s. 125-137; *Kâmûsü'l-a'lâm*, IV, 2485-2486; J. H. Mordtmann – [Besim Darkot], "Sakız Adası", *İA*, X, 94-97; S. Soucek, "Şakız", *El²* (İng.), VIII, 889-892.

ALİ FUAT ÖRENÇ

SAKİZİ MEHMED SÂDIK

(bk. SÂDIK MEHMED EFENDİ, Sakızı).

SÂKÎ

(bk. SÂKÎNÂME; ŞÜRB).

SAKİF (Benî Sakif)

(بنو تقيف)

Adnânîler'e mensup
bir Arap kabilesi.

Adını Sakif lakabıyla bilinen ve kaynaklarda Kays Aylân'a veya İyâd'a bağlanan Kasî b. Münebbih'ten alır. İyâd'a mensup olan Kasî'nin, III. yüzyılın başlarında meydana gelen İyâd-Mudar mücadelesinden çok sonra kabilesiyle birlikte Vec vadisine gelerek Kays Aylân'dan Hevâzin'e katıldığı rivayet edilir. Semûd'un bakiyesi olduğu na dair kayıtlar da bulunan Sakif'in meş-

hur kolları arasında İlâc, Mâlik ve Ahlâf olarak bilinen Cehm ile Avf sayılabilir. Hayvancılık ve tarımla uğraşan Sakifliler önceleri Tâif ve çevresinde yaşarken zamanla nüfuslarının artması üzerine şehirde üstünlüğü ele geçirdiler (Bekrî, I, 78).

Tâif, İslâm öncesi Arap toplumunda büyük saygı gören, dört köşe beyaz bir kaya parçasının sembolize ettiği Lât'ın kutsal mekânı idi. Sakifliler, Kureyşliler ile aralarındaki rekabet ve düşmanlık yüzünden bu beyaz taşı Mekke'deki siyah taşın (Hacerülesved) karşılığı sayıyor ve Kâbe gibi üzerinde örtü bulunan Beytürrabbe adlı bir binada koruyup tapıyorlardı; bu sebeple Tâif de bir tür hac mekânı olmuştu. Kâbe'yi yıkmak için gelen Ebrehe, Tâif'e ulaştığında Benî Sakif ileri gelenlerinin onu karşılayıp Lât Mâbedi'ne dokunmadığı takdirde kendisine yardımcı olacaklarını söylediklerine ve onun bu teklifi kabul etmesi üzerine emrine Ebû Rigâl adlı bir rehber verdikleri bilinmektedir.

Benî Sakif, tarım ve hayvancılık kadar çeşitli el sanatları ve ticaret alanında da ilerlemişti. Kuru üzüm, şarap, zeytinyağı ve bal üretiminde, özellikle deri işlemeciliğinde bütün Arabistan'da tanınıyordu. Bu sayede Sakifliler, Sâsânîler ve Bizans'ın yanında Yemen'den Mısır'a kadar geniş bir coğrafyada ticarî ilişkiler kurmuştu. Kendileri gibi tarımla uğraşan Yesriblilerle bağlantıları bulunan Sakifliler ile Kureyşliler arasında da ekonomik ilişkiler kurulmuş ve Tâif'te üretilen malların önemli bir kısmının Suriye'den Horasan'a kadar pazarlanması Mekkeli tüccarlar tarafından üstlenilmişti. Kureyş ile Sakif arasında ayrıca karşılıklı evlilikler yoluyla akrabalıklar kurulmuştu. Kureyş zenginlerinden pek çoğunun sayfiye şehri olarak kullandığı Tâif'te bağ ve bahçeleri vardı. Ancak ekonomik bağları ve akrabalıklarına rağmen Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib ile mücadeleye girişen Sakifliler, Dördüncü Fıcâr Savaşı'nda Kureyş-Kinâne ittifakına karşı müttefikleri Kays Aylân'ın yanında yer almışlar ve Kureyş'ten pek çok kişinin ölümüne sebep olmuşlardı (İbn Hişâm, I, 209-210).

Resûl-i Ekrem risâletle görevlendirildiğinde ilk tepkileri olumsuz olan Sakifliler'in arasında ünlü şair Ümeyye b. Ebû's-Salt gibi resul olarak kendisinin görevlendirileceğini umduğunu söyleyenler vardı. Kureyş liderlerinden Vefid b. Mugire'nin, kendisi yahut Benî Sakif'in ileri gelenlerinden Ebû Mes'ûd Amr b. Umeyr veya Ahnes b. Şerîk varken Hz. Muhammed'e vahiy gelmesini yadırgamasıyla ilgili sözlerine Kur'an-

Kerim'de atıf vardır (ez-Zuhruf 43/31). Tâif eşrafından Mekke'de oturan Ahnes b. Şerîk, Kureyşli müşriklerle birlikte Hz. Peygamber'e eziyet ederdi. Nübüvvetin 8. yılında (618) Ümeyye b. Ebû's-Salt'ın Resûl-i Ekrem'i münazaraya davet ettiği, bu münazaradan umduklarını elde edemeyen Sakifliler'in Hz. Peygamber'e ve müslümanlara olan kinlerinin daha da arttığı rivayet edilir.

Benî Sakif, Resûlullah'a hayatının en zor günlerinden birini yaşatmasıyla İslâm tarihine geçmiştir. Resûl-i Ekrem, müşriklerin kendisine ve ilk müslümanlara karşı tavırlarını gittikçe sertleştirmeleri üzerine davetini Mekke dışındaki bir merkeze götürmeyi düşünmüş ve yanına Zeyd b. Hârise'yi alarak Amr b. Umeyr ile üç oğlu gibi Benî Sakif'in bazı önemli kişilerini İslâm'a davet etmek amacıyla Tâif'e gitmişti. Ancak bunlar, davetini benimsemedikleri gibi kendisiyle alay edip şehrin alt tabaka insanlarını ve çocukları peşine takarak onu taşlattılar. Resûl-i Ekrem bu saldırılardan ancak şehrin dışındaki, Mekke'ye Utbe b. Rebîa ile kardeşi Şeybe'ye ait bir üzüm bağına sığınarak kurtulabildi ve orada Tâif'te gördüğü bu eziyete karşı beddua etmeyerek Sakifliler için şu ünlü duasını yaptı: "Allahım! Sakif'i hidayete erdir ve hepsini doğru yola ileterek emrin ve itaatın altına al!" (*Müşned*, III, 343; İbn Hişâm, IV, 127).

Hicretten sonra başlayan Medine-Mekke arasındaki mücadelede Benî Sakif müşrikleri destekledi ve müttefikleriyle birlikte taze onları safında başta Uhud ve Hendek gazveleri olmak üzere her mücadeleye katıldı. Ancak aynı yıllardan itibaren bazı Sakifliler'in İslâmiyet'e girdiği görülmektedir. Hudeybiye Antlaşması'ndan bir süre önce Medine'ye gelerek ihtidâ eden ve barış görüşmeleri sırasında Hz. Peygamber'in koruyuculuğunu yapan Mugire b. Şu'be bunlardan biridir. Resûl-i Ekrem, Hudeybiye'nin ardından Benî Sakif'ten İslâmiyet'i kabul ederek Medine'ye hicret eden Ebû Basîr ve Utbe adlı kişileri anlaşma hükümlerini çiğnememek için iade etmek zorunda kalmıştı.

Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra çevredeki bazı putları yıktırması, kendi putları Lât'ın da tahrip edileceğinden endişeye düşen Sakifliler'i telâşlandırdı. Bu sırada müslümanlarla bir ölüm kalım savaşına hazırlanan Hevâzin lideri Mâlik b. Avf'ın ordusuna katıldılar ve savaşın şiddetlenmesinde önemli rol oynadıkları Huneyn Gazvesi'nde aralarında kabilenin ileri gelenlerinden Osman b. Abdullah'ın